

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

II Yazı

Fətəli xan

Fətəli xan, Xan Məhəmməd bəyi öz tərəfinə çəkdi. O, yuxarıda adı çəkilən üsminin qardaşı oğlu olub, igidlikdə şöhrət tapmışdır. Fətəli xan Qubadan 100 ev köçürüb, Dərbəndin üç ağaclığında ona məxsus bir qala tikdirdi. Xan Məhəmməd bəy cürbəcür vasitələr ilə üsminin işinə əngəl törətdirdi. Bundan əlavə, mənəfaat verdiryi və əlaqəyə girdiyi üçün Dağıstan əmirləri, ayanları və əhalisi gündən-günə Fətəli xanın dövlətinə daha artıq meyl göstərirdilər. Üsmi artıq böyük işlərə qarışa bilmədiyindən, məcbur qalıb, barışmağa məcbur oldu.

Məhəmməd xanın oğlu Şahmərddən bəy ögey anasından olan qardaşı Surxay ilə ədavətli idi. Buna görə atası Məhəmməd xandan inciyib, Fətəli xana meyl göstərərək ona xidmət etirdi. Fətəli xan da onu öz naibi təyin edərək Dərbənd üstündə sayılan Kürə nahiyəsinin aşağı hissəsini Qənbərək kəndinə qədər və Qubanın Güney mahalının idarəsini ona verdi. Ayrıca camaat olan Qurah mahalını da Şahmərddən bəy özü ələ keçirdi. Beləliklə, Məhəmməd xan da müxəlifət iqtidarında olmayıb, rəsmi şəkildə Fətəli xana tabe olurdu.

1779-cu ildə bir əmir olan Vəkil Kərim xan Zənd (1750-1779) vəfat etdi. O, qoşunun intizamına və ölkəsinin asayişinə çalışıb, Qızılbaş Dövləti vəkil olaraq ölkəsinin idarə etməyə çalışmışdı. O, çox insafli olub səltənətin qədr və qiymətini gözələdiyindən, ancaq Vəkil ləqəbi ilə kifayətlənmişdi.

Ağa Məhəmməd xan Qacar (1789-1797) hüddud boyunu tutduğu zaman, Gilan hakimi Hidayətulla xan məğlub olub, kömək tələbi ilə Bakıya, buradan da Qubaya gəldi. Fətəli xan Salyan və Taliş yolu ilə, Mirzə bəy Bayatın komandası altında 9000 nəfərlik Quba qoşunu göndərərək, onu Rəştə əvvəlki yerində oturtdu.

1781-ci ildə dindar, ədalətli bir xan olan bakılı Hacı Məlikməhəmməd xan oğlu 11 yaşlı oğlu II Mirzə Məhəmməd xanı dayısı Fətəli xanın himayəsi altında Bakı hakimi təyin etdi. Özü Kərbala və Nəcəfə ziyarətə gedib, Nəcəf-əşrəfdə vəfat etdi.

Bu zaman Məhəmməd xan Fətəli xanın bacısı Fatma xanımı öz oğlu Məhəmməd xan bəy üçün istədi. Fatma xanımı keçmişdə Vəkil Kərim xan da öz oğlu Əbülfət xana namizəd etmişdi. Onun qardaşı Ağası xan Fətəli xanın Şirvan iddiasında olduğunu bilib, bu işdən narazı idi. Özü də Əlvənddə sakin idi. Füzulinin bu beytini yazıb ona göndərdi:

**Kuhkən Şirinə öz nəqşin çəkib vermiş firab,
Gör nə cahildir yonar daşdan öz üçün bir rəqib.**

Məhəmmədsəid xan da cavabında, Füzulinin bu beytini yazıb göndərdi:

**Kuhkən künd eyləmiş bin tişəni bir dağ ilə,
Bən qoparıb atmışam bin dağ bir dımağ ilə.**

Fətəli xanın bacısını almaq səbəbinə, iki qardaşın arasına ayrılıq düşdü. 1784-cü ildə Fətəli xan Ağası xana kömək edən İbrahim xanın üzərinə getdi. Ağdamı dağıtdı və Qarabağın aşağı mahallarını talan etdi. Hacı Əbdülqadir xan da Şəki qoşunu ilə onunla yoldaş idi. Bu

səbəbə İbrahim xan, atası öldürüldüyü zaman Qarabağa qaçıb, məhbus olan Məhəmməd xan ağa Hüseyin xan oğlunu gizləncə azad edib Cara göndərdi. Məhəmməd xan ağa Carlılardan qoşun yığıb Şəkinin üzərinə yürüş etdi. Birinci dəfə məğlub oldu. İkinci dəfə isə qalib gəldi. Hacı Əbdülqadir xan Əlvəndə Ağası xanın yanına qaçdı. Ağası xan onu tutub, qoşunla onu təqib və tələb edən Məhəmməd xana verdi. Məhəmməd xan, atasının intiqamı üçün onu yeddi oğlu

müharibədə məğlub olan Məhəmməd xan öz bacısını Fətəli xana verib barışdı. Fətəli xan da ittifaqı möhkəmləndirmək məqsədi ilə öz bacısı Huri Peykər xanımı ona verdi. Həmin il cəsərtli, xoş rəftar və eyni zamanda, xasiyyətə vüqarsız və kinli bir şəxs olan Mürtəzaəli Şamxal vəfat etdi. Qardaşı Məhəmməd Şamxallığa oturdurdu. 1787-ci ildə Fətəli xan Məhəmməd Şamxalın kiçik qızı Kiçik Bikəni üsminin bacısından olan Əhməd ağa adlı oğlu üçün aldı, çoxlu cehiz və böyük bir dəbdəbə ilə Dərbəndə gətirdi. Əmir Həmzə üsmi də həmin il vəfat etdi və qardaşı Ustar xan onun yerinə təyin olundu.

Öz qardaşının ələ keçməsinə qorxuya düşən Məhəmmədsəid xan gizləncə keçmişdəki işlərin əvəzini almağa çalışdı. Fətəli xan, Ağası xanı, Əhməd bəy və Məhəmməd bəy adlı iki böyük oğlanları ilə hakim təyin etmək

oğlu Mustafa bəy Qarabağa qaçmışdılar. Ərəşli Məlikəlinin qardaşı oğlu Şəhabəddin sultan, Məhəmməd xanın əmri ilə onları aldadaraq tutdu. Məhəmməd xan onların üçün də buxov-

layıb, Fətəli xanın elçisi Məhəmmədkerim bəy Hacı Səfərəli bəy oğlu və öz inanılmış adamı Hacı Seyid bəylə Şirvana göndərdi. Təsədüfi olaraq Göyçay yolu kənarında, Şəki və Şirvan sərhəd-

ğanlı Həsən xan da ona səmimiyyət göstərməkdə idi. Əvvəlcə Qubada məhbus olan Mir Mustafa xan, Qaraxan oğlu, sonralar onun himayəsi altında Talişda, həmçinin Hidayət xan Gilanda hakimiyyət sürürdülər. Yalnız qarabağlı İbrahim xan, olduğu yerin möhkəmliyinə görə düşməncilikdə davam edirdi. Lakin Qarabağın aşağı mahalları Fətəli xanın hücumundan rahat deyildilər. Şamxal, üsmi və

Yaxın tarix – Quba xanlığı

ilə bərabər öldürdü. Hacı Əbdülqadir xan igid və cəsərtli bir əmir olub, amma cüzi işlərdə çox şiddət göstərmiş.

Fətəli xan 1785-ci ildə Ağası xan və onun müttəfiqi Məhəmməd xan ilə müharibə etmək qəsdilə Şirvana getmişdi. Bu zaman qardaşı qarabağlı İbrahim

bəhanəsi ilə, Qubanın Qonaqkənd kəndinə gətirdi. Məhəmmədsəid xan, Qəsanıyyə və buradan da Qəbələyə getdi. Fətəli xanın damadı Məhəmmədrza bəy onu qarşıladı. Fətəli xan Ağası xanı oğlanları ilə Bakıya göndərdi. Özü isə Ağsuya gələrək Məhəmmədrza xanı Şirvana hakim

dində, Ali-Sərdar tərəfdarlarından bir nəfər, belə bir yalan şaiyə buraxdı: guya Fətəli xan Şəki tacirlərini soyub həbsə almışdır, özü də müharibəyə hazırlaşır. Hacı Seyid bəy Şirvan xanzadələrini buraxıb, Məhəmmədkerim bəyi buxovlayaraq geri qayıtdı. Bu 3 nəfər Cara, buradan da Avara gətirdilər. Novsal xanın qardaşı oğlu və damadı Əmmə xanı əmilərinin qanını almaq üçün Şirvana gətirdilər. Yanında hazır qoşunu olmayan Fətəli xanı Ağsu şəhərində 9 ay mühasirəyə aldılar. Axırda Fətəli xan öz qızı Pəriçahan xanımı və Salyan nahiyəsini Əmmə xanın əmisinin qan bahasına namizəd edib barışdı. Əmmə xan Avara, Şirvan xanzadələri isə Qarabağa, oradan da Osmanlı Axalkalakına gətirdilər.

Bu zamanlar Mürtəzaqulu xan Qacar öz qardaşı Ağa Məhəmməd xandan üz çevirib, Bakıya və mühasirədən iki ay əvvəl Şirvana gəlmişdi. O, qalını müdafiə etməklə Fətəli xana böyük xidmət göstərdi. Mühasirə bitdikdən sonra da kömək istəmək üçün Rusiya imperatorçasının II Yekaterinanın qəbuluna getdi.

1788-ci ildə, Fətəli xanın məbusları olan-saf qəlbli, dəyişkən macazlı Məhəmmədsəid xan iki oğlu ilə Salyanda, iş bacaran, cəsərtli və eyni zamanda, etimada layiq olmayan Ağası xanı, iki oğlu ilə Bakıda, Məhəmmədrza xan Qubada öldürüldü. Ağası xanın övladlarından iki-üç nəfəri də kor edildi.

Məhəmməd xan Əmmə xanın hadisəsindən və şirvanlıların təhrikindən cəsərtləndi. Əli sultan bəy Mehdi bəy oğlu Cankutay ilə ittifaq edərək, qəfildən Ağsu şəhəri üzərinə gəldi. Müharibədə ondan qalibiyyət nişanələri zahir oldu və hətta qoşundan bir hissəsi də şəhərə daxil olmuşdu. Bu zaman Fətəli xan özünün Quba və Dərbənd ordusu ilə hücumu keçdi. Məhəmməd xan məğlub olub Şəkiyə qaçdı. Əli sultan bəy də Mehdi bəyin vəstəçiliyi ilə, məğlub və qarət edilmiş qoşunu ilə Quba və Dərbənd yolu ilə vətəninə qayıtmağa izn aldı.

Həmin il Fətəli xan qoşunu ilə gedib Ərdəbili aldı və Şahsevən əmirləri ona tabe oldular. Mu-

Qaziqumuq xanı ona qarşı tabeçilik göstərirdilər. Avar xanı və Mehdi əmiri çarəsiz qalıb, onunla sülh ilə keçindirilər. Təbərəsarın (Tabasaran) qadisi onun itaətkar xidmətçisi idi. Dağıstanın azad xalqının əyan, qazi və əmirlərinin çoxu sədaqətli tərəfdarı idilər. Fətəli xan özünə məxsus olan Quba, Dərbənd və Salyan ölkələrindən başqa, Şirvan ölkəsini də tamamilə ələ keçirdi. Bakının kiçik yaşlı xanı da onun himayəsi altında idi. Mərkəzi dövlətin üsul-idarəsində olan qarışıqlıq səbəbi ilə Azərbaycan xanlarından bir çoxu, məsələn, Qaradağ, Təbriz və sairə xanları Ağa Məhəmməd xan Qacarla düşmən olduqları üçün himayə ediləcəkləri ümidilə ona səmimiyyət göstərməyə başladılar. Fətəli xan, Azərbaycan və bəlkə bütünlüklə İran işlərini nizama qoymaq xəyalı ilə Gürcüstanda Kartli-Kaxeti çarı II İrakli (1762-1798) ilə görüşüb, məsləhətləşmək binasını qoydu. İrakli xan öz əyanlarından olan Sadiq bəy Yedigər oğlunu səfir sifəti ilə Fətəli xanın yanına göndərdi.

Məhəmməd xan öz əməlidən peşman oldu, həyat yoldaşı olan Fətəli xanın bacısını əfv və aman diləməyə göndərdi. Özü də Fətəli xanın hüzuruna gəldi. Fətəli xan cah və cəllalla Nuxa şəhərinə gəldi. Bir neçə gün qonaqlıq və şadıqlıq keçirib, Gəncəyə yola düşdü. Cavad xan ibn Şahverdi xan Ziyad oğlu Qacar, özünün bütünlüklə əyanı ilə bərabər Kür çayının kənarında onu qarşılayıb Gəncə qalasını qapılarını üzünə açdı. Fətəli xan Cavad xanın əlindən çıxmış Şəmsəddinli mahalını Gürcüstan valisindən alıb ona verdi.

Fətəli xan və İrakli Şəmkir xanlığında bir-biri ilə görüşdülər. Geri qayıtdığı zaman Fətəli xanı şiddətli bir qızdırmaya tutdu. Xəstəliyini gündən-günə şiddətləndi. Buna görə sürətlə Şirvana, buradan da Bakıya, bacısının yanına getdi. 1789-cu ildə mart ayının 22-də, 54 yaşında ikən vəfat etdi.

Fətəli xanın vəfatından sonra böyük oğlu Əhməd xan (1789-1791) hökumət bayrağını yüksəltdi.

(ardı var)

xandan üz çevirmiş olan Mehrel bəy Fətəli xanın yanında idi. Bir gecə Bakıdan Şirvana gətirdiyi zaman, yolda Ağası xanın böyük oğlu Əhməd bəyə rast gəldi, aralarında müharibə oldu. Mehrel bəy öldürüldü. Fətəli xan onun cənəzəsini kamal-ehitramla Qarabağa göndərdi. Bu hadisədən sonra İbrahim xanla Fətəli xan dostlaşmağa başladı. Ağası xana qarşı hər iki tərəfdən qoşun göndərildi. Ağası xan məcbur qalıb Fətəli xanın hüzuruna gəldi, oğlanları ilə bərabər məhbus olaraq, Qubaya göndərildi. Bundan sonra Fətəli xan Şəki üzərinə yürüş etdi. Bu

təyin etdi. Lakin həqiqətdə özü hökumətli edirdi.

Bu zaman Fətəli xan bir nəfər göndərərək Məhəmmədsəid xanı oğlanları ilə bərabər və Ağası xanın oğlu Mustafa bəyi Məhəmməd xanla Fətəli xan dostlaşmağa başladı. Ağası xana qarşı hər iki tərəfdən qoşun göndərildi. Ağası xan məcbur qalıb Fətəli xanın hüzuruna gəldi, oğlanları ilə bərabər məhbus olaraq, Qubaya göndərildi. Bundan sonra Fətəli xan Şəki üzərinə yürüş etdi. Bu

Bu hadisə zamanı Məhəmmədsəid xanın oğlanları - Əsgər bəy, Qasım bəy və Ağası xanın